

УДК 373.2.015.31:502(045)

DOI: 10.31376/2410-0897-2025-2-58-230-237

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО ДОЦІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В ДІТЕЙ РАНЬОГО ТА ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Розгон Вікторія Вікторівна

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної педагогіки, психології та фахових методик

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

e-mail: viki_sgb@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-1911-2777

Миськова Наталія Миколаївна

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної педагогіки, психології та фахових методик

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

e-mail: miskova19@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-7832-4409

Курта Вікторія Вікторівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

e-mail: kurtaviktoria457@gmail.com

У статті розкрито актуальність формування екологічно доцільної поведінки дітей раннього та дошкільного віку в умовах загострення глобальних екологічних проблем. Визначено і теоретично обґрунтовано організаційно-педагогічні умови формування екологічно доцільної поведінки у дітей раннього та дошкільного віку. Розкрито компоненти формування екологічно доцільної поведінки – когнітивний, ціннісно-мотиваційний, практичний, емоційно-ціннісний та рефлексивний. Описано етапи формування екологічної свідомості, роль еколого-розвивального середовища та значення педагогічної взаємодії з дітьми. Особливу увагу приділено авторській програмі «Еколенд», яка передбачає пізнавальний, практичний, емоційно-творчий та соціально-партнерський напрями роботи. У статті доведено, що ефективне екологічне виховання ґрунтується на емоційно-чуттєвому досвіді дитини та інтегрованій взаємодії з природним середовищем.

Ключові слова: екологічне виховання, екологічно доцільна поведінка, діти раннього та дошкільного віку, еколого-розвивальне середовище, заклад дошкільної освіти, педагогічна взаємодія, ігрова діяльність.

Постановка проблеми. Екологічна ситуація сучасності беззаперечно свідчить про те, що людству слід негайно задуматися над вирішенням низки проблем, а саме: політичні, економічні, соціальні, екологічні, продовольчі та демографічні. Одним із пріоритетних завдань сьогодення вбачаємо екологічне виховання підростаючого покоління, зокрема дітей раннього та дошкільного віку. Тисячоліття стрімкого прогресу суспільства на Землі, тисячоліття небаченого росту знань і, на жаль, губного впливу людини на Природу, призвело до дисбалансу між прийнятними і неприйнятними для існування всього живого на Землі.

Отож сьогодні, без перебільшення, основним життєвим принципом має стати: «Усе – заради відновлення природи!». Це вимагає формування у людини соціально-екологічної свідомості та нової моралі, що відповідає ноосферній епосі. Щоб увійти в епоху ноосфери, передусім потрібно подолати в собі прояви первісного, руйнівного мислення. Людина має усвідомити свою єдність з усім людством і планетою. Саме педагог – духовний провідник на всіх рівнях – покликаний виховувати в дітей, починаючи з раннього віку, засади ноосферної моралі, забезпечити сприятливу екологію дитинства та привчити їх дбайливо ставитися до природи й інших людей. Адже тільки загальнолюдська моральність і духовний розвиток кожного можуть стати запорукою екологічної безпеки всього світу.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання екологічного виховання дітей раннього та дошкільного віку порушували видатні педагоги минулого – Я. Коменський, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші, які у своїх працях підкреслювали важливість природи у процесі виховання дитини. Нині цю проблему активно досліджують як науковці, так і педагоги-практики, зокрема А. Ващенко, Г. Беленька, Н. Горобаха, Н. Лисенко, З. Плохій, Н. Яришева та інші. [10].

Чимало українських учених, серед яких Г. Беленька, А. Богуш, Н. Гавриш, С. Заможевич-Шадріна, Л. Курняк, І. Паласевич, О. Сорочинська та інші, зосередили свої наукові пошуки на проблемі формування екологічної компетентності у дітей різного віку. О. Вашак і В. Онопрієнко досліджували впровадження принципу природовідповідності в педагогіці раннього та дошкільного дитинства. Методичні аспекти формування екологічної культури висвітлено у працях Н. Ошуркевича, О. Соколовської [3; 8].

Проблема формування екологічно доцільної поведінки, зокрема вивченню змісту і структури поняття «екологічно доцільна поведінка» присвячено праці С. Довбні, О. Коваленко; у дослідженнях

Н. Лисенко, В. Маршицької висвітлено педагогічні умови та чинники ефективного формування екологічно-доцільної поведінки; питання інтеграції екологічного виховання в освітній процес розглядала Т. Піроженко); методичним підходам, а саме використанню екологічних ігор, дидактичних вправ, сюжетно-рольових ігор присвячено дослідження О. Сорочинської, О. Соцької та ін. Попри вагомий внесок у дослідження питань екологічного виховання підростаючого покоління, проблема формування екологічно-доцільної поведінки у дітей раннього та дошкільного віку потребує глибшого наукового дослідження [4; 9].

Метою статті є комплексний аналіз теоретичних та практичних аспектів формування екологічно-доцільної поведінки у дітей раннього та дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи актуальність визначеної проблеми, цілком зрозуміло, що необхідність екологічного виховання з раннього дитинства є беззаперечною. Передумови формування екологічно доцільної поведінки виникають ще в ранньому віці, адже знайомство з навколишнім середовищем розпочинається саме в цей період. Наукові дослідження вчених та педагогів практиків відмічають, що милування об'єктами природи є першим кроком до бережливого ставлення до них, пізнання їх у взаємозв'язку з іншими об'єктами. Таким чином, стає очевидним зв'язок між замилюванням красою природи і формуванням у дитини ціннісного ставлення до неї та до себе як її частини, що згодом трансформується у певний стиль поведінки, а саме екологічно доцільний.

Поняття «екологічно доцільна поведінка» охоплює дві складові «екологія» та «доцільна поведінка». Задля визначення окресленого поняття посилаємося до наукових досліджень О. Сорочинської, в яких зазначено, що поняття «екологія» тісно пов'язане з сучасними науковими дослідженнями, що охоплюють як біологічні, так і соціокультурні аспекти взаємозв'язку між людиною і природою, натомість термін «доцільна поведінка» включає як природжені, так і набуті риси [8].

У процесі наукового дослідження поведінку було поділено на дві основні складові: вроджену, яка є властивою людині з народження, та набуту, що формується впродовж життя під впливом соціального середовища. У науковому дискурсі термін «поведінка» трактується як сукупність вроджених індивідуальних характеристик, зумовлених генетичними особливостями, структурою нервової системи, фізіологічними параметрами та інстинктивними механізмами. Натомість поняття «доцільна поведінка» розглядається як система свідомих, цілеспрямованих дій і вчинків, що формуються у процесі взаємодії особистості з соціальним, природним та культурним середовищем і спрямовані на досягнення визначених цілей.

Таким чином, «екологічно доцільна поведінка» розглядається як процес інтеріоризації індивідом соціально схваленої системи ціннісних орієнтацій і норм ставлення до природного середовища, що побутують у конкретному суспільстві. Це своєрідний механізм соціального конструювання екологічної відповідальності, спрямованої на збереження і раціональне використання природних ресурсів. Крім того, екологічно доцільна поведінка розглядається як процес засвоєння індивідом моделей поведінки, соціальних норм та цінностей, що відповідають засадам сталого розвитку та сприяють формуванню гармонійних взаємин між людиною і природним середовищем [8].

Отже, пріоритетним завданням у процесі формування екологічно доцільної поведінки є дослідження взаємозв'язку між дитиною та навколишнім середовищем. Цей аспект є предметом вивчення окремої наукової галузі – екології дитинства, яку, за визначенням М. Курика та О. Тяжкої, слід розуміти як «науку про дім дитинства». Поняття «екологія дитинства» має інтегративний характер і охоплює комплекс питань, пов'язаних із забезпеченням комфортних умов проживання дитини у період її дитинства, формуванням гармонійної взаємодії з природним середовищем, а також збереженням здоров'я у фізичному, соціально-психологічному та соціально-педагогічному вимірах [6].

У наукових працях О. Соцької зазначається, що серед різноманітних форм взаємодії людини з навколишнім середовищем найчіткіше вираженими є два аспекти: з одного боку – вплив природи на людину, який відображається у стані її фізичного і психічного здоров'я, функціонуванні організму та загальному благополуччі; з іншого – вплив людини на довкілля, що може мати як конструктивний, так і деструктивний характер [9].

Активне засвоєння дітьми дошкільного віку екологічних знань та здійснення аналітичної діяльності з навчальною інформацією сприяє формуванню усвідомленого ставлення до навколишнього природного середовища, розумінню взаємозв'язку між людиною і природою, потенційних негативних наслідків цієї взаємодії, а також усвідомленню необхідності раціонального й дбайливого використання природних ресурсів. Набуті знання стають підґрунтям для формування відповідних емоційно-ціннісних орієнтацій, які виступають провідним регулятором поведінки дітей у процесі різноманітної діяльності в природному середовищі. Передумовами такої поведінки в дошкільному віці є формування первинних уявлень про екологічні взаємозв'язки в природі в ранньому віці. Саме ці знання стануть запорукою в подальшому

формування екологічно доцільної поведінки.

Проаналізувавши низку наукових досліджень з проблем екологічного виховання, нами було узагальнено та обґрунтовано такі структурні компоненти формування екологічно доцільної поведінки у дітей дошкільного віку, а саме: когнітивний (пізнавальний), ціннісно-мотиваційний, практичний (діяльнісний), емоційно-ціннісний, рефлексивний.

Когнітивний компонент визначає рівень сформованості у дітей елементарних екологічних знань про природу, її об'єкти та явища. Діти усвідомлюють причинно-наслідкові зв'язки між діяльністю людини і станом довкілля та розуміють основні екологічні правила поведінки. До когнітивного компоненту належить:

- озброєння дітей базовими знаннями з екології, природознавства, охорони природи, краєзнавства, культури та валеології;
- створення умов для активного засвоєння норм і правил екологічної поведінки, розвитку пізнавального інтересу, спостережливості та зацікавленості у світі природи;
- формування усвідомлення важливості бережного ставлення до навколишнього середовища та власного здоров'я.

Ціннісно-мотиваційний компонент визначає розвиток емоційно-позитивного ставлення до природи; формування внутрішньої мотивації до збереження навколишнього середовища; виховання почуття відповідальності за стан природи. Ціннісно-орієнтаційний компонент спрямований на:

- формування в дітей усвідомлення естетичної та практичної цінності природи;
- розвиток умінь оцінювати природні явища й об'єкти, екологічний стан довкілля свого регіону, а також власне і стороннє ставлення до природи;
- виховання здатності будувати власне екологічне ставлення, спираючись на загальнолюдські та культурно-національні цінності.

Практичний (діяльнісний) регулює рівень засвоєння навичок екологічно доцільної поведінки (заощадливе використання ресурсів, участь у природоохоронній діяльності); залучення до праці в природі, екологічних акцій, спостереженнях за природними явищами; виконання екологічних доручень у повсякденному житті. Практично-дієвий компонент передбачає створення умов для спільної діяльності дітей і дорослих, спрямованої на збереження та охорону природного середовища (висаджування рослин, догляд за флорою й фауною, захист газонів і перших весняних квітів, допомога птахам тощо), участь у прибиранні приміщень і території дитячого садка, підтримання чистоти повітря в групових кімнатах, загартування дітей, заохочення до дотримання правил особистої та побутової гігієни, а також розвиток умінь вирішувати ситуації екологічного змісту.

Емоційно-ціннісний компонент спрямований на:

- розвиток у дітей раннього та дошкільного віку емпатії до живих істот;
- прояв естетичних почуттів у сприйнятті природи;
- формування емоційного зв'язку з природним середовищем.

Емоційно-ціннісний компонент передбачає створення сприятливих умов для виникнення в дітей емоційного відгуку на природні явища та об'єкти, формування емоційного досвіду взаємодії з природою, умінь відчувати її настрій і стан; розвиток естетичного сприйняття світу; заохочення бажання передавати власні почуття через художнє слово, малюнок та інші творчі засоби.

Рефлексивний компонент визначає здатність аналізувати власні дії щодо навколишнього середовища; усвідомлення наслідків власної поведінки в природі; формування вміння робити морально-ціннісний вибір. Сукупність зазначених компонентів забезпечує формування у дитини цілісного, усвідомленого й відповідального ставлення до природи, а також розвиток практичної готовності дбати про неї та активно діяти задля її збереження.

Процес формування екологічно доцільної поведінки дітей реалізується поетапно із врахуванням вищезначених компонентів:

1 етап – спрямований на збагачення емоційно-чуттєвого досвіду дошкільників через безпосереднє спілкування з природою під час засвоєння елементарних знань про навколишній світ;

2 етап – охоплює формування системи ціннісних орієнтирів і розширення морально-етичного досвіду взаємодії з природним середовищем;

3 етап – передбачає розвиток основних складових екологічної вихованості: здатності застосовувати набуті знання й уміння в повсякденному житті та реалізовувати себе в екологічно доцільній діяльності.

Створення еколого-розвивального середовища в закладі дошкільної освіти визначаємо важливою передумовою формування екологічно доцільної поведінки. Ефективність формування екологічної компетентності дитини значною мірою визначається середовищем, у якому відбувається її життєдіяльність. Еколого-розвивальне середовище в широкому розумінні – це цілісна єдність природного, предметного,

соціального простору та внутрішнього світу дитини. Таке середовище створює умови для набуття досвіду безпосередньої взаємодії з природою та спілкування з дорослими – педагогами й батьками. Це безперервна, цілеспрямована педагогічна діяльність, у якій дорослі власним прикладом, щирістю, уважністю, емоційністю та словом навчають дітей гармонійної взаємодії з довкіллям [10].

Еколого-розвивальне середовище – це складова екологічного захисту дитини. Поняття екологічного захисту доцільно розглядати як багатокomпонентну категорію, що охоплює як адміністративно-правовий вимір, так і техніко-технологічні механізми. З точки зору концепції екологічної безпеки, екологічний захист становить собою систему дій, заходів та процесів, спрямованих на підтримання екологічної рівноваги на глобальному та регіональному рівнях у межах, до яких здатна адаптуватися людина – фізіологічно, соціально-економічно та політично – без загрози істотної шкоди.

У контексті охорони дитячого здоров'я екологічний захист реалізується через інтеграцію державних, соціальних та природоохоронних чинників. Аналізуючи питання забезпечення екологічної безпеки дитини, необхідно також враховувати біопозитивний або біонегативний вплив довкілля на організм у процесі росту та розвитку.

У дослідженнях З. Плохій визначено такі компоненти еколого-розвивального середовища: куточок природи, лабораторія, міні-музей, екологічна кімната, зимовий сад, ділянка закладу дошкільної освіти, ліанник, рокарій, водойма, пташиний стовп, екологічна стежина. Розвивальне середовище має бути орієнтованим на особистість, а отже – враховувати вікові та індивідуальні особливості кожної дитини. Це передбачає ретельний добір природних об'єктів з урахуванням їхньої кількості, безпечності для дітей, а також рівня знань, умінь і типу ставлення до природи у конкретних дошкільнят. Важливо зважати і на гендерні відмінності: хлопчики, як правило, охочіше взаємодіють з тваринами, тоді як дівчатка частіше виявляють інтерес до догляду за рослинами [10].

Щоб сформувати емоційно позитивне ставлення до живих істот, дітей раннього та молодшого дошкільного віку необхідно навчати основ взаємодії з ними: давати імена тваринам чи рослинам, звертатися до них лагідно, вітатися тощо. Такий досвід сприяє сприйняттю живої істоти як «суб'єкта» взаємодії, а не просто як «об'єкта» спостереження чи догляду. Рекомендується вдома утримувати домашніх улюбленців, привчаючи дітей дбати про них та одночасно навчати їх відповідальності [3].

Необхідною умовою утримання живих істот є своєчасне й повноцінне забезпечення їхніх основних життєвих потреб – у їжі, світлі, просторі для руху та безпеці. Важливо також враховувати морфологічно-функціональні особливості кожної істоти, дотримуючись принципів екологічного підходу. Один із ключових принципів – відповідність розвивального середовища віковим особливостям розвитку й саморозвитку дошкільників, а також досягнення гармонійного балансу. Надмірна активність дорослого часто пригнічує ініціативу дитини, що негативно впливає на її розвиток. Ступінь участі дорослого залежить від віку вихованців: для молодших дошкільнят він виступає активним учасником спільної діяльності, тоді як для старших – порадником і партнером. У міру накопичення дітьми власного досвіду дорослий може здійснювати опосередковане керівництво, створюючи умови для самостійної діяльності [2].

Педагогічна майстерність полягає у вмінні підвести дитину до самостійного пізнання, пробудити інтерес до навколишнього світу, стимулювати творчу активність, бажання експериментувати, передбачати наслідки, спостерігати за змінами та розвитком природних об'єктів і явищ. Саме гармонійне поєднання процесів розвитку і саморозвитку сприяє підвищенню особистої активності дитини та формуванню екологічно доцільної поведінки.

Еколого-розвивальне середовище формується дорослими, однак діти активно долучаються до цього процесу: вони допомагають доглядати за рослинами й тваринами, підтримують чистоту й порядок. У такий спосіб у дітей поступово формується усвідомлення того, як усі елементи середовища позитивно впливають на їхнє здоров'я. Наприклад, під час занять із ознайомлення з природою можна розповісти дітям про корисний вплив кімнатних рослин на самопочуття та якість повітря.

Одним із ключових і водночас найскладніших завдань екологічного виховання є розвиток у дітей суспільно значущих мотивів екологічно відповідальної поведінки. Цей процес охоплює як емоційно-чуттєвий, так і дієво-вольовий аспекти особистісного розвитку. Формування таких мотивів здійснюється, зокрема, через емоційно насичений контакт дитини з природним середовищем, що найчастіше відбувається в контексті спостережень-милувань. Основна мета таких виховних заходів полягає у формуванні глибокого усвідомлення дітьми цінності природи як джерела не лише матеріальних благ, а й чинника збереження здоров'я, джерела духовного збагачення, естетичного задоволення та морального вдосконалення. Природа постає як об'єкт не лише раціонального використання, а й дбайливого ставлення та охорони.

У наукових публікаціях О. Соцької представлена низка методичних рекомендацій щодо організації та проведення спостережень-милувань у природі враховувати деякі важливі моменти, а саме:

– вихователь повинен постійно звертати увагу на емоційно-чуттєвий стан дитини; важливо

стимулювати роботу органів чуття дошкільників, розвивати їхнє сприймання та виводити його на високий емоційно-образний рівень;

- організовуючи оцінну діяльність, слід урахувувати вік дітей і характер об'єкта спостереження;
- доцільно впроваджувати активні й динамічні форми роботи з дітьми, як-от: пластичні імпровізації, словотворчість, творчість із природного матеріалу, змагання, конкурси, трудові ініціативи;
- один раз на місяць рекомендується проводити спільні з дітьми спостереження-придивляння до змін у природі, поєднуючи їх із певними сезонними явищами (опадання листя, перший сніг, ожеледиця, іній, відлига, танення криги, поява струмків, паводок, веселка тощо);
- тривалість таких спостережень має відповідати віковим особливостям дітей: для старших дошкільників – від 5 до 10 хвилин [9].

В процесі дослідження нами було розроблено систему роботи щодо формування екологічно доцільної поведінки дітей раннього та дошкільного віку. Метою розробленої нами програми «Еколенд» є формування у дітей раннього та дошкільного віку природничо-екологічної компетентності шляхом активного пізнання природи, участі у спільній природоохоронній діяльності, розвитку емоційно-ціннісного ставлення до довкілля та засвоєння норм екологічно доцільної поведінки.

Розроблена система роботи реалізується за такими напрямками: пізнавально-інформаційний, практично-діяльнісний, емоційно-творчий, соціально-партнерський. На першому етапі діти отримують елементарні екологічні знання та вчать спостерігати за об'єктами природи та помічати її взаємозв'язки. У дітей дошкільного віку формуються уявлення про живу і неживу природу, сезонні зміни, значення природних ресурсів та потребу у їх збереженні. З цією метою радимо проводити такі форми роботи:

- інтегровані заняття з екологічним змістом («Світ навколо нас», «Секрети природи», «Дбайливі рученята»);
- екскурсії до парку, лісу, водойми, під час яких діти матимуть змогу спостерігати, порівнювати, описувати об'єкти природи;
- читання художніх творів природничого змісту, бесіди, перегляд пізнавальних відеоматеріалів.

Практично-діяльнісний напрям реалізується через залучення дітей до активної взаємодії з природою, догляду за рослинами та тваринами, участі в екологічних акціях і проєктах. Діти дошкільного віку набувають практичних навичок природоохоронної поведінки та вчать діяти в інтересах природи. Рекомендуємо проводити такі заходи:

- акції: «Посади своє дерево», «Допоможи птахам взимку», «Чиста територія – чисте життя»;
 - щоденна праця в природі: догляд за кімнатними рослинами, висівання насіння, допомога у створенні «зеленого куточка» в групі;
 - міні-досліди з природними матеріалами: «Що любить рослина?», «Що розчиняється у воді?»;
- проєкти: «Зелений підвіконник», «Друзі наші менші», «Краплина в житті людини» та ін.

Метою емоційно-творчого напрямку є розвиток естетичного сприйняття природи, здатності виражати свої почуття через художні засоби. Діти вчать бачити красу природи, відображати, транслювати її у своїй творчій діяльності, формувати власне ціннісне ставлення до навколишнього середовища. В рамках означеного напрямку слід організовувати такі заходи:

- конкурси малюнків, аплікацій, ліплення: «Моя улюблена пора року», «Лісові мешканці», «Квітковий настрій»;
- тематичні дні та тижні: «День Землі», «Тиждень чистої води», «Тиждень лісу»;
- інсценізації екологічних казок, театралізовані ігри, в яких діти виступають у ролі захисників природи, лісових мешканців, краплинки, сонечка тощо.

Успішність реалізації поставленої мети, а саме формування екологічно доцільної поведінки у дітей раннього та дошкільного віку значно підвищується за умов активної взаємодії з батьками та представниками місцевої громади, що передбачено соціально-партнерським напрямом роботи. Спільна діяльність дорослих і дітей сприяє усвідомленню цінності природи в житті кожної людини. Даний напрям передбачає:

- залучення батьків до екоакцій та проєктів («Родинне дерево», «Сімейний зелений куточок», «Разом сортуємо сміття»);
- проведення консультацій, виставок, майстер-класів для батьків;
- співпраця з природоохоронними організаціями, екоцентрами, бібліотеками (проведення зустрічей з фахівцями, участь у міських екозаходах).

Провідну роль у формуванні екологічно доцільної поведінки ми відводимо ігровій діяльності, адже саме в грі діти пізнають навколишній світ та навчаються взаємодіяти з ним. У роботі з дітьми раннього та дошкільного віку доцільно застосовувати різноманітні екологічні рольові ігри, засновані на відтворенні соціального змісту природоохоронної діяльності. Наприклад, гра «Будівництво міста», де діти виконують

ролі будівельників, архітектора, мешканців. Її мета – сформувати розуміння того, що будівництво можливе лише за дотримання екологічних вимог [7].

Імітаційні екологічні ігри ґрунтуються на відтворенні ситуацій, пов'язаних з екологічною діяльністю. Наприклад, у грі «Екосистема водойми» діти мають змогу дослідити значення кожного елемента в цій системі та змодельовати вплив людської діяльності на біоценози. А гра «Екологічні пірамідки» наочно демонструє принципи функціонування харчових ланцюгів, показуючи, як порушення однієї з ланок може призвести до зникнення інших.

Змагальні екологічні ігри сприяють підвищенню пізнавальної активності дітей та мотивують їх до засвоєння й демонстрації екологічних знань. До таких ігор належать: конкурс-аукціон, екологічний марафон, KBK, вікторини, гра «Поле чудес». До добірки ігор доцільно включити й дидактичні ігри, зокрема:

- «Хто де мешкає», «Літає, бігає, стрибає» (розкриває особливості адаптації тварин до середовища);
- «У кого який дім» (ознайомлення з екосистемами);
- «Живе – неживе»; «Птахи – риби – звірі».

З метою оволодіння навичкам класифікації за заданими ознаками пропонуємо гру «Що спочатку, що потім» (зростання та розвиток живих організмів); «Вибери правильно дорогу» (про правила поведінки у природі) та інші.

Таким чином, розроблена авторська система роботи «Еколенд» забезпечить сформованість у дітей елементарних екологічних знань та уявлень, сприятиме розвитку емоційного ставлення до природи, забезпечить набуття досвіду екологічно доцільної поведінки в побуті й навколишньому середовищі; створить умови для виховання почуття відповідальності за навколишню дійсність, а також сприятимуть участі сім'ї в екологічному вихованні дитини.

Висновки. Формування екологічно доцільної поведінки у дітей раннього і дошкільного віку є першочерговим завданням дошкільної освіти. Вимоги сучасності, екологічна криза у світі вимагає термінового вирішення проблем екологічного виховання підростаючого покоління. У дослідженні нами сформульовано та теоретично обґрунтовано організаційно-педагогічні умови, необхідні для формування в дітей дошкільного віку екологічно доцільної поведінки, а саме: створення в групі екологічно орієнтованого розвивального середовища; організація освітньої діяльності з формування екологічних уявлень на основі спостережень із урахуванням інтеграції змістових ліній Базового компонента дошкільної освіти; активне залучення батьків до освітнього процесу з метою розвитку екологічної свідомості у дітей та формування екологічно доцільної поведінки. Встановлено, що ефективним є підхід до екологічного виховання дошкільників, який базується на розширенні їхнього емоційно-чуттєвого та практичного досвіду взаємодії з природою, який формується через усвідомлення взаємозв'язку між людиною та навколишнім середовищем.

Список використаної літератури

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf.
2. Басюк Н. А., Панченко Г. В. Формування екологічно доцільної поведінки старших дошкільників: теоретичний аспект. *Пріоритети розвитку початкової освіти в контексті становлення Нової української школи* : зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф. (24 березня 2021 року). Житомир : ФОП «Н.М. Левківець», 2021. С. 19–23.
3. Беленька Г. В. Половіна О. А. Дошкільнятам про світ природи: Діти четвертого року життя (молодший дошкільний вік) : навч.-метод. посіб. Київ : Генеза, 2018. 128 с.
4. Довбня С., Отченко Г. Формування екологодоцільної поведінки у дітей старшого дошкільного віку: експериментальне дослідження. *Освітньо-науковий простір*. 2022. Вип. 2 (1). С. 7–23.
5. Кононко О., Луценко В., Нечай С. та ін. Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення : навч.-метод. посіб. Київ : Імекс-ЛТД. 2013. 260 с.
6. Курик М. Сучасний стан здоров'я дітей України. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2013. № 4. С. 76–82.
7. Лохвицька Л. Екологія ігрового середовища. *Дошкільне виховання*. 2014. № 5. С. 22.
8. Сорочинська О. Формування природничо-екологічної компетентності у дітей старшого дошкільного віку засобами ігрових технологій. *Інноваційні процеси в дошкільній освіті: теорія, практика, перспективи* : зб. наук. праць: у 2-х ч. 2022. С. 128–132.
9. Соцька О. Від знань та емоцій до екологодоцільної поведінки. *Дошкільне виховання*. 2014. № 11. С. 24–26.
10. Плохій З. Еколого-розвивальне середовище дошкільного навчального закладу (інноваційні підходи). *Дошкільне виховання*. 2010. № 7. С. 6–10.

PRESCHOOLERS' ECOLOGICAL APPROPRIATE BEHAVIOR FORMATION IN EARLY AND PRESCHOOL AGE CHILDREN

Rozghon Viktoriia

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Preschool Pedagogy,
Psychology and Professional Methods
Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

Myskova Nataliia

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Preschool Pedagogy,
Psychology and Professional Methods
Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

Kurta Viktoriia

student of the second (master's) level of higher education
Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

Introduction. The article addresses the introduction of fostering environmentally appropriate behavior in early childhood and preschool-aged children as an important component of environmental education in the context of global ecological challenges. The need to form a responsible attitude towards nature and the environment in the younger generation from early childhood, when the foundations of personal qualities and value orientations are laid, is substantiated. The article presents a detailed analysis of modern research on the problem of environmental education, in particular, the formation of environmentally appropriate behavior of children of early and preschool age.

The concept of «environmentally appropriate behavior» is defined as a system of conscious actions and decisions aimed at preserving nature, using its resources rationally, and ensuring harmonious interaction with the environment. The article outlines five interconnected structural components of such behavior: cognitive, value-motivational, practical (activity-based), emotional-value, and reflective. Each component is described and analyzed in detail.

Results. A step-by-step approach to developing children's environmental awareness and behavior is theoretically substantiated. Particular attention is given to the creation of an eco-developmental environment in preschool institutions, which is viewed as an essential prerequisite for fostering emotional connections with nature and mastering patterns of responsible environmental behavior. Guidelines for organizing this environment are provided, considering children's age-specific and individual characteristics, as well as the educator's role.

Originality. The article presents the authors' original program «Ecoland», which encompasses four areas of activity: cognitive-informational, practical-active, emotional-creative, and social-partnership. Within each area, specific forms and methods of work with children are proposed, including integrated lessons, projects, environmental campaigns, games, creative competitions, observations, and collaboration with parents and the community.

The importance of games as a leading method in forming environmentally appropriate behavior in preschoolers is emphasized. The article provides examples of role-playing, simulation, competitive, and didactic games focused on ecological themes, which help reinforce knowledge, shape values, and develop practical skills for interacting with the natural world.

In **conclusion**, the authors argue that effective environmental education in early childhood must be holistic, integrating knowledge, experience, emotional impressions, and participation in joint activities. Its success depends on the creation of a supportive environment, the educator's active involvement, and meaningful cooperation with families.

Key words: ecological education, environmentally appropriate behavior, early and preschool children, ecological and developmental environment, preschool educational institution, pedagogical interaction, game activity.

References

1. Basic component of preschool education. (2012). Retrieved from <http://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/bazovij-komponent-doshkilnoi-osviti-nasajt-ostatochnij.pdf>. [in Ukrainian].
2. Basiuk, N. A., Panchenko, H. V. (2021). *Formuvannia ekolohichno dotsilnoi povedinky starshykh doshkilnykiv: Teoretychnyi aspekt. In Priorytety rozvytku pochatkovoï osvity v konteksti stanovlennia NUSH: (pp. 19–23). Zhytomyr: FOP N.M. Levkovets. [in Ukrainian].*
3. Belenka, H. V., Polovina, O. A. (2018). *Doshkilniatam pro svit pryrody. Dyty chvertogo roku zhyttia (molodshyi doshkilnyi vik). Kyiv: Geneza.*
4. Dovbnia, S., & Otchenko, H. (2022). Formuvannia ekoloho-dotsilnoi povedinky u ditei starshoho doshkilnoho viku: eksperymentalne doslidzhennia. *Osvitno-naukovyï prostir*, (2)1, 7–23.
5. Kononko, O. L., Lutsenko, V. O., Nechai, S. P. Et all. (2013). *Formuiemo u starshykh doshkilnykiv tsilisne svitobachennia: Navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv: Imeks-LTD.*
6. Kuryk, M. (2013). *Suchasnyi stan zdorovia ditei Ukrainy. Dyrektor shkoly, litseiu, himnazii [School, Lyceum and Gymnasium Director]*, (4), 76–82.
7. Lochvytska, L. (2014). *Ekolohiia ihrovoho seredovyshcha*, (5), 22.
8. Soroschynska, O. (2022). Formuvannia pryrodnycho-ekolohichnoi kompetentnosti u ditei starshoho doshkilnoho

viky zasobamy ihrovykh tekhnolohii. In *Innovatsiini protsesy v doshkilnii osviti: teoriia, praktyka, perspektyvy: Zbirnyk naukovykh prats* (Vol. 2, pp. 128–132).

9. Sotska, O. (2014). Vid znan ta emotsii do ekolohodotsilnoi povedinky. *Doshkilne vykhovannia*, (11), 24–26.

10. Plokhii, Z. (2010). Ekoloho-rozvyvalne seredovyshe doshkilnoho navchalnoho zakladu (innovatsiini pidkhody). *Doshkilne vykhovannia*, (7), 6–10.

Авторське право ©2025 автори, всі права захищено. Автори погоджуються, що ця стаття залишається у відкритому доступі на умовах Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

Отримано редакцією 30.07.2025 р.
Прийнято редакцією 30.08.2025 р.
Опубліковано 1.09.2025 р.

УДК 371.13:373.5:51(07)

DOI: 10.31376/2410-0897-2025-2-58-237-247

РОЗВИТОК ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ В 5–6 КЛАСАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Гавриленко Олександр Олександрович

викладач

Кропивницький коледж Університету сучасних знань, Україна

e-mail: gavrilenko.kr@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1458-4727

У статті обґрунтовано актуальність розвитку дослідницької компетентності вчителя математики в контексті динамічних освітніх реформ, зокрема впровадження концепції Нової української школи (НУШ). Проаналізовано сутність та багатокомпонентну структуру дослідницької компетентності. Розкрито її складові: мотиваційно-ціннісний компонент, когнітивний компонент, діяльнісний (операційний) компонент та рефлексивний компонент. Визначено специфіку навчання математики на етапі базової середньої освіти НУШ відповідно до вікових та психологічних особливостей учнів 5–6 класів. Проаналізовано ключові вимоги Державного стандарту щодо математичної освітньої галузі, обґрунтовано, як саме сформована дослідницька компетентність надає вчителю змогу змінити репродуктивні методи на методи проблемно-орієнтованого та пошукового навчання, що стимулює критичне мислення, креативність та самостійність учнів. Запропоновано комплексні напрями та методи формування дослідницької компетентності вчителя: участь у науково-дослідній роботі, використання сучасних педагогічних технологій, впровадження проблемного навчання, організацію міждисциплінарних проєктів та активну участь у професійних спільнотах. Окреслено необхідність системних змін у підготовці педагогічних кадрів та визначено потенційну роль закладів вищої освіти у формуванні основ цієї компетентності через оновлення освітніх програм та посилення практичної підготовки майбутніх учителів.

Ключові слова: дослідницька компетентність, Нова українська школа, методика викладання математики, середня школа, активні навчальні методи.

Постановка проблеми. Зниження рівня математичної підготовки учнів є найбільшим сучасним викликом для освіти в Україні. Такий стан підтверджують результати НМТ [16] та результати міжнародних освітніх моніторингів, зокрема програми PISA (Program for International Student Assessment) [12]. Підкреслюють нагальну потребу в модернізації освітнього процесу в Україні. За даними останніх досліджень українські учні демонструють посередні результати сформованості дослідницької компетентності.

Для подолання цього виклику було розроблено і впроваджено в практику загальноосвітньої школи науково-педагогічний проєкт «Інтелект України» та педагогічну технологію «Росток», які спрямовують значну увагу на розвиток дослідницьких умінь учнів. Концептуальні засади Нової української школи (НУШ) головною метою проголошують створення сучасної школи, де учні навчаються через діяльність, розвивають ключові компетентності (критичне мислення, комунікація, вирішення проблем), і не лише отримують знання, які є основним орієнтиром для всіх закладів загальної середньої освіти, а й проголошують розвиток дослідницьких умінь однією з ключових цілей навчання [13]. Однак, попри декларативну спрямованість, реальний рівень дослідницької компетентності учнів НУШ залишається незадовільним, що підтверджується міжнародними тестуваннями. Це створює парадокс: з одного боку, ми маємо державну політику, спрямовану на розвиток дослідницької компетентності, з іншого – спостерігаємо недостатню ефективність її реалізації.

Сучасні освітні трансформації в Україні, пов'язані з реформуванням середньої освіти на засадах Нової української школи (НУШ), висувають нові вимоги до професійної компетентності педагога. Від учителя очікується не лише трансляція знань, а й здатність до інноваційної діяльності, постійного самовдосконалення, пошуку ефективних шляхів навчання та розвитку учнів. У цьому контексті дослідницька компетентність набуває особливого значення, оскільки вона є основою для критичного осмислення педагогічного досвіду, впровадження новітніх технологій та адаптації освітнього процесу до індивідуальних потреб учнів.